

Losoncz Márk

Az elköteleződés – diskurzív gyakorlat és rendszeresemény

Az elköteleződés, az angazsáltság tanulmányozása fogalomtörténeti kutatásokat is magával von, nem csupán Sartre, Adorno, Gehlen és mások örökségének vizsgálatát, hanem a 20. századnál korábbi előzményeket is figyelembe véve. A történeti belátások egyesülhetnek az elköteleződés mibenlétével kapcsolatos kezdeti intuíciók elmélyített változataival, és kirajzolódhat egy következetesen képviselhető koncepció. Először is úgy tűnik, hogy az angazsáltságnak a kötelességek felől tekintve speciális státusza van. Mondhatni, többlétező erőfeszítésként, az elvártakon túlmutatató vállalásként működik, mint „az állampolgároknak a törvényi és szerződéses kötelezettségeken fölüli elkötelezettsége” (TAMÁS 1994: 597), amely ugyanakkor a kötelességek korábban ismeretlen távlatait teheti lehetővé. Ehhez kapcsolódóan merül fel, hogy az elköteleződésnek a társadalmi normákat és szabályokat újragondoló értékrationális gyakorlatnak kell lennie, a *higher-order* megfontolások konzisztenciára szert tevő terepének. Más szóval, valamely megnyilvánulás és tett mindaddig nem tekinthető elköteleződésnek, míg egy merőben egyedi probléma megoldásáért száll síkra, anélkül, hogy megkérdőjelezné az alapjául szolgáló mintákat. Vagyis ami az elköteleződés tartalmát illeti, nem elegendő, ha pusztán elszigetelt és érdektelített esetekre mutat rá, hanem valamiképpen a közjóra és a vele összefüggő elvekre kell irányulnia. Ám az angazsáltságnak nemcsak tartalmában, hanem formájában is meg kell tartania „közjellegét”. Amiképpen a – wittgensteiniánus és egyéb – nyelvfilozófiák azt sugallták, hogy privát nyelv nem létezik, úgy az elköteleződés elmélete is arra a következtetésre juthat, hogy a privát elköteleződés tulajdonképpen képtelenség. Ez természetesen korántsem jelenti, hogy a magánszférában lehetetlen az angazsáltság, hanem csak azt, hogy azon belül is a társadalmi normák összefüggésrendszerébe kell illeszkednie, kritikai mozzanatainak pedig az első pillantásra szükséges vélt kereteken túl nyúlnia. Az elköteleződés sohasem egyszerűen „én-intenció”, hanem osztott vagy kollektív intencionalitásként szerveződik, ha másként nem, akkor egy üres, egyelőre csak megelőlegezett

„mi” módján. Mi több, aki elköteleződik, implicit vagy nyilvánvaló módon felhívást, meghívást intéz a többiekhez, elegendő okot szolgáltatva ahhoz, hogy maguk is elköteleződjenek. Az elköteleződés mint a normák és a szabályok megváltoztatására való törekvés jóhízeműséget feltételez a többiek szabadságát illetően, vagyis hogy lehetségesek mások, ha nem is jelenlevőekként, akik csatlakozhatnak. Nyitott, potenciálisan végtelen láncolat képződhet: A elköteleződésre bírja B-t, B cselekedete elköteleződést vált ki C-ből... Az elköteleződés lényegében a passzivitás, a közömbösség, a semlegesség, a tiszta szemlélődés lehetetlensége (Derrida például a *l'expérience d'une »affirmation«* kifejezést használta az *en-gage* tekintetében [DERRIDA–NANCY 1989]). Mégpedig kettős értelemben aktivizáló, hiszen az elköteleződés bármikor a másik kényszermentes, mégis „involváló” elkötelezésébe csaphat át. Mindezt szem előtt tartva úgy is fogalmazhatunk, hogy az elköteleződés a társadalmi normákhoz való kritikái, reflektált, a szokványos kötelességeken túlmutató viszonyulás, amelynek közösségi nézőpontja konkrét, másokat is elkötelezni képes aktusokban valósulhat meg.

Képzelnék el azt a helyzetet, amelyben egy közösség tagjai úgy döntenek, hogy eltakarítják a környékbeli tónál felhalmozódott szemetet, és szakítanak az ökológiai szempontokat figyelmen kívül hagyó közösségi attitűddel (tehát a működésben levő normákat is felülvizsgálják). Az erről született közösségi döntést némelyek olyan kötelezettségként értelmezik, új normaként, amelynek eleget kell tenni, amelynek elhanyagolása a többiek rosszallását válthatja ki, szankcióval (vagy éppenséggel jutalommal) járhat. Mások viszont úgy élhetik meg ugyanezt, vagyis a takarítási akciót, mint többletszerű angazsáltságot, mint a normák *in actu* történő átalakítását, amely meghaladja a kötelesség bevett formáit. Azontúl, hogy ez a példa rámutat az elköteleződés és a hiánya közti határ képlékenységre, egyúttal arra enged következtetni, hogy az elköteleződés mindenképp előtt mentális aktus, csak lehetőség szerint konkretizálódhat valamely tettekben. Illetve, mint Raimo Tuomela fogalmaz, „a cselekvő angazsáltságára már a cselekvés előtt szükség van” (TUOMELA 2013: 121). Úgy fest, hogy az elköteleződés, mindennemű társadalmisága ellenére, mégiscsak „belül” történik. Eszerint az angazsáltság elsősorban angazsált tudatosság, önmaga számára – legalábbis magát az angazsáltság tartalmát illetően – alapvetően transzparens módon. Mind történeti, mind fogalmi tekintetben az elköteleződés ezen jelentése csaknem egyeduralomra tett szert. És ezzel összefüggésben nem meglepő, hogy az értelmiségi alakja az elköteleződés mintapéldánya Romain Rolland óta.

Vajon ez a felfogás nem szűkíti-e le túlságosan az elköteleződés hatókörét? Nem redukálja-e egyetlen vetületére, amely a valóságban egy sor

más aspektust feltételez még? Ezzel egy olyan szempontra utalunk, amely Adorno Sartre-kritikájában (ADORNO 1980) is felbukkant: az angazsált-ság (és az elméleti elemzése) végső soron merő szubjektivizmusba torkollik, csupán az értelmiségi mint szerző elvont intencióit, belső döntéseit jelenti. Holott, mint Adorno sugallja, magának a választásnak a lehetősége azon múlik, hogy egyáltalán mi választható – aki elkötelőződik, ha elfogadja, ha nem, szükségképpen a társadalmi objektivitásba ágyazódik. Ebből kiindulva az alábbi két gondolat kísérlet az elköteleződés módszeres „eldologiasítását” tűzi ki célul, a szubjektív mozzanatai túlhangsúlyozásának való szembenállást, mégpedig két, egymástól egészen eltérőnek tűnő irányból. Egyfelől az ontológiai elköteleződés (*ontological commitment*) elméleteire támaszkodva felvetjük annak lehetőségét, hogy az angazsált-ságot mint társadalmilag beágyazott vállalást ne intencionális állapotként, hanem diskurzív, további propozicionális következményekkel járó attitűdként értelmezzük. Bizonyos értelemben azonban szubjektivistákbak leszünk azoknál is, akiknek a túlzott szubjektivizmust róttuk fel, hiszen elköteleződésfogalmunk olyan implicit állásfoglalásokat is magába foglalhat, amelyek soha nem testesültek meg konkrét aktusokban, sőt, talán egyetlen olyan intencionális állapot sem létezett, amely rájuk vonatkozott volna. Ugyanakkor másik irányban is megpróbálunk eltávolodni attól a látásmódtól, amely az elköteleződést elsősorban belső, mentális viszonyulásként érti – vagyis mint ami lényegében nem is kötelez el, és nem is kötelezhet el másokat. Miért is tekintenénk például angazsált-ságnak a normák önkényes, pusztán az egyén fantáziájában lezajló, intellektuális kalandnál nem több újragondolását, ha az egyszer semmilyen értelemben nem köt meg, ha „kötél nélküli úrséta”? Amiként a tényleges választás lehetősége a választhatón (is) múlik, úgy általában véve az elköteleződést is a fennálló társadalmi normák objektivitása mint lehetőségtér határozza meg. Röviden szólva, az elköteleződés csakis a társadalmi rendszeren belüli eseményként értelmezett elköteleződésként lehetséges. Maurizio Ferraris szavaival: „ha ez a cselekvés [az adott szituációt átalakító tett] lehetséges, azért van, mert a valóság *megengedi* számunkra, és csakugyan *a vele való elköteleződésre hív fel bennünket [invites us to engage with it]* [M. F. kiemelései]“ (FERRARIS 2015: 227). A tét végső soron az, hogy az elköteleződés poliszémiaiához hűen, ugyanakkor a fogalmi distinkciókhoz ragaszkodva bővíthessük az angazsált-ságtanulmányok látókörét.

Az elköteleződés mint diskurzív gyakorlat

Az ontológiai elköteleződés problémájára összpontosítva mindenekelőtt azt firtatjuk, hogy valamely diskurzív melyik entitások megléte mellett

foglal állást, kimondottan vagy rejtett módon. A vizsgálódás általános, az ontológiai elköteleződés mibenlétére vonatkozó metaontológiai elemzéssé léphet elő, aminek különösen Quine óta meghatározó szerepe van az analitikus filozófiában. Az alapvető megközelítés szerint egy adott diskurzus ontológiai elköteleződését úgy írhatjuk le, ha felsoroljuk mindazon entitásokat, amelyek meglétének feltételezése nélkül a diskurzus nem lehetne igaz, ugyanakkor az egyes elméletek nagyban különböznek az igazságkritériumokat és meghatározásuk módszerét illetően (áttekintésként lásd BRICKER 2016). Egy kedvelt példával élve: képzeljünk el egy macskát, amelyre nyakörv kerül. Ezt a helyzetet különböző-féleképpen lehet értékelni. Úgy is, hogy fúzió révén korábban nem volt entitás keletkezett, a „macska–nyakörv”, de úgy is, hogy az új helyzetben nincs semmi, ami túlmutatna a korábban is létezett entitásokon. Attól függően, hogy az új helyzetet pontosan miként írja le a rá vonatkozó kijelentés, akarva-akaratlanul elköteleződik a részek és az egészek lehetséges viszonyára vonatkozó elképzelések egyike mellett (mereológiai nihilizmus, mereológiai holizmus stb.). A mi szempontunkból különösen fontos, hogy az ontológiai elköteleződés némely elméletei (lásd például PEACOCK 2011) különbséget tesznek az explicit és az implicit elköteleződés között, vagyis az között, amiről egy diskurzus nyíltan állítja, hogy létezik, és másfelől, aminek a létét csupán feltételezi. Vagyis könnyen megtörténhet, hogy egy kijelentés megfogalmazója nincs tisztában az előfeltevéseivel, sőt, bizonyos előfeltevéseit nem is lenne képes kifejezni az általa használt fogalmi keretben, az álláspontja az ontológiai elköteleződésnek a következmények szempontjából történő értelmezése (*entailment account*) felől tekintve mégis szükségszerűen implikálja az adott előfeltevéseket.

Bennünket itt mindenekelőtt az foglalkoztat, hogy az ontológiai elköteleződés elmélete a jelentős fogalmi eltérések ellenére ihletforrásként szolgálhat-e a társadalmi angazsáltság vonatkozásában. A szempontok társítását nagyban szolgálja, hogy számosan úgy vélik, az ontológiai elköteleződés elmélete használható a mindennapi nyelv keretében megfogalmazott kijelentések esetében is, illetve, hogy a személyek elköteleződése nem pusztán származtatott az egyes diskurzusokból következő elköteleződéshez képest. Vegyük példaként azt a helyzetet, amelyben X személy kijelenti, hogy az uralkodó társadalmi normák megváltoztatása érdekében elköteleződik egy helybeli szélsőjobboldali csoportosulás mellett, amelyet többen felelőssé tesznek a lokális konfliktusok kiéleződéséért, legutóbb pedig egy zsidó közösség elleni támadásért. Tegyük fel, hogy X személyt a csoport melletti elköteleződésében elsősorban a spekulatív tőkével szembeni ellenszenve motiválja, és eközben

mit sem tud némely tagjainak antiszemitizmusáról, amiképpen a vádról sem, miszerint megtámadtak egy zsidó közösséget. Nem esik nehezünkre elképzelni egy olyan helyzetet, amelyben X személyen számonkérjük, hogy miért köteleződött el egy ilyen kétes csoport mellett, attól függetlenül, hogy neki magának nem voltak rasszista megnyilvánulásai – a csoport melletti elköteleződését egyúttal a csoport leginkább negatív mozzanatai melletti elköteleződésként is értelmezzük. Amiképpen az ontológiai elköteleződés teoretikusai az elköteleződés áráról beszélnek, vagyis arról, hogy valakinek a kijelentései milyen további, a közvetlen megnyilvánulásain túli téziseket feltételeznek, úgy itt is többlétről van szó, amely meghaladja az explicit tartalmakat. Egy elmefilozófiai különbségtétellel élve úgy is fogalmazhatunk, hogy a fenomenális, a tudatban ténylegesen előforduló meggyőződések mellett működésben van az a propozicionális hit is, amelynek elvben soha nem kell a felszínre kerülnie, a neki megfelelő intencionális állapot megléte nélkül is fennáll. Ugyanakkor esetünkben, a társadalmi elköteleződés tekintetében e többletjelleg sajátos módon van érvényben: a ha-akkor jelleg („ha elköteleződött a csoport mellett, akkor azzal valójában elkötelezte magát a rasszista megnyilvánulások mellett is”) inferencia-mintaként a társadalmi viszonyok rendszerébe ágyazódik, nem pedig a szűk értelemben vett logikai szükségszerűség vagy pusztán a mentális állapotok szférájába. X személy a szélsőjobboldali csoport melletti elköteleződésével akaratlanul is további terheket vesz magára (jusson ezzel kapcsolatban eszünkbe az angazsáltság etimológiai jelentése: a *gage* ígéret, zálog stb.), viselnie kell a vele járó következményeket. Az elköteleződés mibenléte nem redukálható arra, hogy első személyű, tapasztalati vonatkozásban miként nyilvánult meg, harmadik személyű perspektívából számonkérhetőek a további implikációi. Kihaszználhatjuk itt Brandom kifejezését, a „diskurzív elköteleződést” (BRANDOM 1998). Aki elköteleződik a társadalmi objektivitás lehetőségterében, olyan diskurzív attitűdöt ölt, amely szándékolatlan hullámverések sorát vonhatja magával.

Hadd parafrázeáljuk itt szabadon Eco egy példáját. Eszerint egy olasz politikus olyan retorikával élt, amely a következmények hiperbolizálásával igyekezett befektíteni az ellenfeleket, körülbelül így: „az ellenzék síkraszáll az egyházakra kirótt adó növeléséért, vagyis támogatja az abortusztörvényt, tehát helyesli a Vörös Brigádok terrorista akcióit!” Ez a parodisztikus leírás, amely voltaképpen a csúszos lejtő paranoid érvelési hibájának mintapéldányát szemlélteti, megmutatja, hogy az elköteleződés implikációs terének feltérképezését miként fenyegeti a teljes logikátlanság veszélye (vö. *entailment relation more generous than logical entailment* – BRICKER 2016), és azt is, hogy az elköteleződés értékelése,

a hozzá való viszonyulás akár önálló életre is kelhet. Az elköteleződés mint diskurzív praxis a társadalmi valóság értelmezésének terébe lép, s implicit mozzanataival jóval szélesebb horizontokat nyit meg, mint a neki megfelelő intencionális állapot alapján sejthetnénk. Mint vállalásnak önmagán túlnyúló gyakorlati folyamányai vannak, amelyek nem az elköteleződő tapasztalati anyagához kötődnek, nem „belül” zajlanak, hanem társadalmi operativitásra tesznek szert, és a közvetlen megnyilvánulásoktól függetlenül is képesek leüledni. Mondanunk sem kell, ezek a következmények visszacsatolhatnak arra, aki elköteleződik, sőt, normatív nyomásgyakorlasként jelenhetnek meg számára (érdemes ezt Betzlernek az evaluatív elköteleződést illető meglátásaival ütköztetni; BETZLER 2016: 125). Margaret Gilbert, aki egyébként hajlamos az elköteleződést „akarati elköteleződéseként” értelmezni, úgy fogalmaz, hogy az elköteleződés tág, normatív fogalma „ellentétben van a pszichológiai vagy a viselkedést illető fogalmakkal, amelyek szerint valamely személy az elméje adott állapotától vagy a viselkedésbeli diszpozícióitól függően köteleződik el. [...] Eszerint valaki erkölcsileg elköteleződhet egy cselekedet révén anélkül, hogy el kívánt volna köteleződni. Csakugyan, megtörténhet, hogy valakinek eszébe sem jut, hogy a kérdéses tett végrehajtásával elkötelezi vagy elkötelezte magát” (GILBERT 2013: 899–900). Bármekkora távolság választja is el Gilbert eszmefuttatásait a miénktől, kétségtelenül van egy lényegi közös pont, az intencionalitáson túlnyúló elköteleződés lehetőségének hangsúlyozása. Aki elköteleződik, legalábbis ha nem pusztán személyes síkon teszi ezt (mint a *personal commitment* gilberti koncepciója esetében), nem tudja önkényesen, egyik pillanatról a másikra felfüggeszteni a beállítottságát, a vállalását. Mi több, e kontextusban még az önnön státuszáról nem tudó elköteleződés lehetősége is felmerül.

Az elköteleződés mint rendszeresemény

Régen elmúltak azok az idők, amikor a rendszerelméleteket vagy komplexista derivátumaikat minden további nélkül azzal lehetett vádolni, hogy képtelenek a társadalomelmélet kritikai potenciáljainak mozgósítására, vagy hogy spekulatív fejtegetéseik alkalmazhatatlanok, ha konkrét ügyekről van szó. Így a Robert Flood, West Churchman, Michael C. Jackson, Gerald Midgley és mások által kidolgozott *critical systems approaches* keretében nem csupán az anonim rendszererőknek tulajdonítanak nagy jelentőséget, hanem többek között a társadalmi szervezetekben működő hatalmi mikroviszonyoknak és a rájuk vonatkoztatható bírálatoknak is. Az elköteleződés kérdése olykor egyenesen ezeknek az

elemzéseknek a középpontjába kerül. Mint Debora Hammond sugallja, a kritikai rendszergondolkodással mint kutatási perspektívával kapcsolatban három értelemben beszélhetünk elköteleződésről: a kritikai tudatosság, a metodológiai pluralizmus és az emancipáció melletti elköteleződés tekintetében (HAMMOND 2014: 331; vö. POUVREAU 2014: 107). Vagy példaként megemlíthetjük a komplex rendszerelméletet a szociológiában alkalmazó David Byrne meglátását is, miszerint az elmélet nem maradhat tétlen metateoretikus vállalkozás, hanem *engaged science* gyanánt el kell köteleződnie a társadalmi programok mellett (BYRNE 1998: 45).

Az elmondottak fényében adódik a kérdés, hogy a mindinkább elkötelezetté váló rendszerelméletek vajon milyen szempontokkal szolgálhatnak magát az elköteleződés fogalmát illetően. Nos, talán mondanunk sem kell, a rendszerelméleti perspektíva számára az elköteleződés sosem lehet izolált, másoktól elszakított cselekvés, hanem a társadalmi viszonyok komplex összefüggésrendszerébe kell ágyazódnia. Ennek az aspektusnak a hangsúlyozásával a rendszerelméletek elmélyíthetik azt a belátást, amely már az elköteleződés klasszikus sartre-i felfogásában is megjelent, hogy ugyanis aki elköteleződik, annak tudatában kell lennie, hogy a hatalmi kényszermechanizmusok hálózatába vetetett, s ennyiben mindig már „kompromittált” (lásd HETER 2006: 104). Az elköteleződés rendszereseményként való értelmezésének további aspektusa a normákhoz és a szabályokhoz való viszony. Többek között azt jelenti, hogy nem tekinthető elköteleződésnek az a megnyilvánulás, amely csupán a készen kínált keretek jegyében tud változásokat kieszközölni, képtelen maguknak a normáknak és a szabályoknak a nem triviális átalakítására, a bejáródott ok-okozati összefüggések megbontására. Az elköteleződés viszont pontosan ilyen – innen az eseményjellege és az előrejelezhetetlensége. A társadalmi rendszer önreflexív mozzanataként az elköteleződés a „normaváltozás normáját” hozhatja magával, átalakítva ezzel az információáramlás szokványos csatornáit. Csakis azért funkcionálhat *mint* elköteleződés, mert a társadalmi objektivitás lehetősége, amelybe beágyazódik, ilyenként teszi lehetővé. Valamely megnyilvánulás más-más szerepet tölthet be attól függően, hogy milyen környezetben tűnik fel. Angazsáltsággént értelmeződhet például, amikor az adott kontextusban felveti a normaváltozás lehetőségét, viszont – látszólag teljesen identikus megnyilvánulásként – pusztán triviális rendeltetése lehet egy másik összefüggésrendszerben, mondjuk, mert valójában csupán megerősíti a fennálló normákat, vagy mert nem tűnhet fel másként, mint merő képzelgésné. A különbség mindenekelőtt a rendszerben elfoglalt pozícióból és szereptől függ, attól, hogy ténylegesen magasabb

szintű szerveződésre igyekeznek-e bírni a rendszert, nem pedig a két megnyilvánulás közötti eltérésekből.

A rendszerelméletek számára adódó egyik stratégia a historizálásé, amelyet jól példáznak bizonyos parsonsi intuíciók (PARSONS 1991; PARSONS 1999). A kiindulópont annak a weberi tézisnek a továbbgondolása, miszerint a kereszténységnek meghatározó szerepe volt a modernitás létrejöttében, a mindinkább differenciálódó racionalizáció folyamataiban. Parsons az adaptáció, a célmegvalósítás, az integráció és a struktúrafenntartás nevezetes AGIL-sémája szerint értékeli a kereszténység révén létrejött kulturális rendszert. Eszerint a modern társadalom által működtetett, keresztény eredetű minta voltaképpen az instrumentális (csak eszközök segítségével elérhető), a kívülre irányuló (a rendszert meghaladó) és a transzcendens (az erkölcsi szankcionálás dimenzióit a tapasztalaton túlinak tulajdonító) mozzanatok társítását jelenti. Parsons az „instrumentális aktivizmus” kifejezést használja e kombináció leírására, azt értve rajta, hogy mind a kereszténység, mind a modern társadalom páratlan módon képes cselekvésre készíteni és a cselekvők hatékonyságát növelni, anélkül, hogy a hosszú távú célkitűzések („a földi mennyország”) mibenléte nyilvánvaló lenne. Mint Bettina Mahlert kiemeli, a parsonsi elemzés szerint „az *aktivizmus* a világ természeti és társadalmi mozzanatainak megváltoztatásával kapcsolatos aktív angazsáltság [*engagement*]. Hogy ez az aktivizmus *instrumentális* jellegű, azt jelenti, hogy nincs vízió ezen angazsáltság végső eredményeinek konkrét alakját illetően. A modern kultúra [...] történelmileg egyedi módon képes mobilizálni a konkrét célok melletti elköteleződést [*commitments*], amennyiben van rá kereslet. [...] Hogy ennek a Királyságnak [a földi mennyországnak] a konkrét alakja ismeretlen, azt jelenti, hogy nincs közelebbi módon, részletesebben meghatározva az egyén számára, hogy miként valósítsa meg angazsáltságát. Ennyiben az egyén a »szabadságok« széles skálájával rendelkezik. Ugyanakkor bizonyos értelemben ez az individualizmus korlátoz is, hiszen nem tolerálja a társadalmi ügyekkel kapcsolatos aktív angazsáltságtól való visszavonulást” [B. M. kiemelései] (MAHLERT 2014: 211–212).

Ezek az eszmefuttatások az elköteleződés fogalmának historizálása mellett megannyi ösvényt nyitnak meg. Az elköteleződést mint rendszereseményt elsősorban a modern társadalomszerkezetből fakadó kényszerként határozzák meg (amely önmagára visszacsatolva maga is mint *value commitment* működik), nem pedig kirívó és „ritka”, a cselekvők voluntarista módon leírható törekvéseként. Az ágensek lehetőségeinek szélesítése kifejezetten mint az adott rendszeren túlrá irányulás jelenik meg, vagyis egyúttal a radikális normaváltozás igényeként, magában hordva a

végtelen önhalasztás veszélyét. Ekképpen a parsonsi megközelítés megelőlegezi a luhmanni elemzéseket, amelyek hajlamosak cinikus módon megállapítani az angazsáltakról, hogy „nem tudják, mit akarnak”.

Főképpen Luhmann két műve fontos számunkra az elköteleződés szempontjából, egyrészt a *Társadalmi rendszer* (LUHMANN 1991), másrészt pedig a *Tiltakozás. A rendszerelmélet és a társadalmi mozgalmak* (LUHMANN 1996). Az elköteleződés fogalma ebben a keretben is mindenekelőtt a normaváltozásra való törekvést jelenti (úgy jelenik meg, mint *Neuperspektivierung*, *Entdogmatisierung* vagy *Neuanpassung des Systems*), s ekközben Luhmann nem mulasztja el, hogy rámutasson az elköteleződők különleges helyzetére. Aki elköteleződik, voltaképpen a társadalmi megfigyelés megfigyelését igyekszik véghez vinni, *mintha ezzel a rendszeren kívülre kerülhetne, egy bizonytalan státuszú, „jelöletlen térbe”*. Ez a speciális rugalmasság, amelynek jegyében, mint Luhmann sugallja, a nyelv ellenállást tanúsít a fennálló nyelvvel szemben, lehetővé teszi, hogy az elköteleződés akár mindenki számára nyitott legyen, globális következményekkel, hogy rezonanciahatásaiban messze felülmúlja önnön körülményeit. Az elköteleződés időbeli koordinátái is jellegzetesek, hiszen leginkább kivételes és válságos, kontingenciával telített, kockázati effektusokkal terhelt helyzetekben tölti be szerepét (így például a tüntetések rövid ideig szoktak tartani). Mindenkor szituatív rendszereseményről van szó, az adott rendszer bizonytalanságaira és feszültségeire való ellenreakcióról, az elváráshorizontok korlátainak hangsúlyozásáról. Az elköteleződés mint kommunikációs aktus rámutat az esetleges kommunikációbeli konzisztenciahiányra, és ezzel „kompenzálja a modern társadalom reflexiódeficitjét” (LUHMANN 1991b: 153). Eredendő kettőssége abban áll, hogy rendszerimmanens, kifejezetten a rendszer belső nehézségeire összpontosító törekvésként mégis a rendszeren túliság és a tiszta önszerveződés benyomását keltheti, anélkül, hogy ténylegesen másodrendű megfigyelés és a környezettől független lehetne.

Was bindet mich...? – kérdezi Luhmann a vele készült beszélgetés *Commitments* című fejezetében (LUHMANN 1996: 180). Mi az, ami megköt, ami elkötelez? E kérdés egyik mozzanata az elköteleződés tényleges szerepe. Luhmann – némiképp cinikus és fatalista módon – arra jut, hogy a protesztmozgalmak és a funkcionális rendszerek között ekvivalencia van, hiszen a rendszerekre jellemző, hogy nem az irritációk és zavarok (így a „nem”-et mondó tiltakozások) ellenére, hanem azok *segítségével*, a szempontjaikat magukba építve válnak egyre immuni-sabbá. Azt is mondhatjuk, hogy az elköteleződés funkciója pontosan a korrigálandó intézményi diszfunkcionalitásokra való rámutatásban van. Az elköteleződés mint többlet a társadalom önmegfigyelésének egy

dimenziója, amely feltételezi az elsődleges kötöttségek meglazulását, és akkor jelenik meg, amikor az adott rendszer realitása és a benne megfogalmazott alternatív kritériumok közti eltérés tolerálhatatlanná válik. Tehát az elköteleződés a hézagokban nyilvánul meg, és végső soron talán nem lehet más célja, mint az az állapot, amelyben immár nincs rá szükség. Luhmann másik kritikai meglátása az elköteleződés alapvető stratégiájára vonatkozik: miközben a rendszert meghaladóként jelenik meg, voltaképpen adresszáltjai valamely rendszerimmanens erők – az elkötelezettek így mindenekelőtt a bírálókat, a nehezteles logikájának működtetőiként, nem pedig a hatékony cselekvés alanyaiként tűnnek fel. Az elköteleződés csupán kerülő úton, másodlagos effektusaiban tud hozzájárulni a rendszerépítéshez. „Az alternatíva titka az, hogy képtelen alternatívát nyújtani” (LUHMANN 1996: 104). Az elköteleződések nem egyszerűen azzal vétik el a dolgot, hogy cselekvés helyett valójában valamely adresszáltéhoz fordulnak, hanem az abból való kiindulással, hogy a modern társadalomban létezik címzett. Mondhatni, az elköteleződés általában véve hamis komplexitásredukciót végez, amelynek újra és újra meg kell buknia a valóságteszten. Luhmann is rámutat az ambiciózus célok megfogalmazása és az öncélúvá, zárttá váló elköteleződés közti feszültségre. Az „én tiltakozom” általános konfliktuskereső, öngerjesztő attitűdjéhez képest (amelyet Luhmann olykor önindukáló szorongásként ír le) a konkrét témák kifejtése másodlagossá válhat. Az elköteleződés mint módszeres távolságteremtés csakis akkor működhet, ha képes legalább valamely minimális, nem rendszerkonform különbség megtételére – ám a differencia ereje magából az angazsáltságból mint cselekvési formából is fakadhat. Aligha túlzunk, ha azt sugalljuk, hogy az elköteleződés társadalmi kvázi-alrendszerként jelenhet meg, amely ugyan meghaladja a szokványos funkcionális kötöttségeket, de önmagán belül újabb, akár még erősebb személyi kötöttségekkel is járhat (teszem azt a „szolidaritásra” hivatkozva). „A normatív angazsáltságban [...] az explicit módon kontrafaktuális tartalommal járó nagyobb kockázatot és a tudatosan nem tanult elvárást mint beállítottságot a megfelelő belső berendezéssel kell kompenzálni, mert csak így tud kitarítani, mások számára valószínűvé és elvárhatóvá válni” (LUHMANN 1991: 441–442).

*

Nem célunk részleteiben elemezni az elköteleződés diskurzív, implicit mozzanatok sorát magával vonó gyakorlatként való értelmezését vagy az angazsáltság rendszerelméleti fogalmát. E két fogalmi kísérlet mindenekelőtt arra szolgált, hogy kibillentse stabilitásából azt a felfogást,

amely az elköteleződést mentális állapotnak, tapasztalati formának tekint. Látszólag két, egymáshoz képest egészen különböző irányba tartó elképzelésről van szó. Az egyik elköteleződésként kezeli a nem megnyilvánuló és akár a neki megfelelő intencionális állapot híján is fennálló, mégis széles körű következményekkel járó diskurzív beállítottságot. A másik elképzelés hajlik arra, hogy kifejezetten csak a rendszereseményként, a normák és a megváltoztatásukra való törekvés koordinátái közepette manifesztálódó cselekvést tartsa angazsáltságnak. Ám ezek az egymást kizárni tűnő perspektívák legalább egy rendkívül fontos kérdésben osztoznak: az elköteleződést a társadalmi objektivitás implikációs terében helyezik el, valamely Y-nak az X-ből való következését a logikai szükségszerűségnél rugalmasabbnak tekintve („ha az adott diskurzív állásfoglalás ilyen, abból az következik, hogy...”), vagy az adott rendszer diszfunkcionális aspektusait közvetetten módosulásra bíró funkcióként („ha a fennálló normák ilyenek, akkor a megváltoztatásukra vonatkozó erőfeszítés...”). Nem kell feltétlenül elfogadnunk a luhmanni megközelítés radikalitását (vagyis az operatív zárt társadalmi rendszernek tisztán nem-mentálisként való felfogását) ahhoz, hogy leszögezhessük: az elköteleződés mibenlétének kérdését korántsem egyenlíthetjük ki az arra vonatkozó első személyű felvetéssel, hogy milyen (*what is it like to be*) az angazsált tapasztalat alanyának lenni. Az elmondottak fényében elmondható, hogy noha az elköteleződés lehetetlen az intencionalitás nélkül, mégsem igaz, hogy az elköteleződés minden vetületében intencionális jellegű lenne. Egy majdani eszmefuttatásnak aprólékos fogalomtörténeti, illetve problémacentrikus elemzéssel meg kell mutatnia, hogy mi következik mindebből az *engagement* és a *commitment* jelentéseivel kapcsolatban, szerepeljenek akár szinonimákként, akár úgy, hogy egymástól szigorúan megkülönböztethetőek. Jó okunk van feltételezni, hogy egy ilyen vállalkozás nem az elköteleződés fogalmának érvénytelenítését eredményezi, hanem hozzásegít a sokrétűségének megragadásához.

IRODALOM

- ADORNO, Theodor W. (1980), *Engagement*, in *Noten zur Literatur*, hrsg. von Rolf Tiedemann, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- BETZLER, Monika (2016), *Evaluative Commitments: How They Guide Us Over Time and Why*, in *Time and the Philosophy of Action* (eds. Roman Altshuler – Michael J. Sigris), London: Routledge, 124–141.
- BRANDOM, Robert B. (1998), *Making it Explicit: Reasoning, Representing, and Discursive Commitment*, Cambridge (MA): Harvard University Press.

- BRICKER, Phillip (2016), Ontological Commitment, in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/ontological-commitment/> (letöltés ideje: 2019.05.30.).
- BYRNE, David (1998), *Complexity Theory and the Social Sciences*, London – New York: Routledge.
- DERRIDA, Jacques – NANCY, Jean-Luc (1989), »Il faut bien manger« ou le calcul du sujet – entretien, *Cahiers confrontation*, 20: 91–114.
- FERRARIS, Maurizio (2015), Transcendental Realism, *The Monist* 98: 215–232.
- GILBERT, Margaret (2013), Commitment, in *The International Encyclopedia of Ethics* (ed. Hugh LaFollette), New Jersey: Wiley-Blackwell.
- HAMMOND, Debora (2014), Systems Theory and Practice in Organizational Change and Development, in *Traditions of Systems Theory* (ed. Darrell P. Arnold), London – New York: Routledge, 326–345.
- HETER, T. Storm (2006), *Sartre's Ethics of Engagement: Authenticity and Civic Virtue*, London – New York: Continuum.
- LUHMANN, Niklas (1991a), *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LUHMANN, Niklas (1991b), Protestbewegungen, in *Uő: Soziologie des Risikos*, Berlin: W. de Gruyter.
- LUHMANN, Niklas (1996), *Protest. Systemtheorie and soziale Bewegungen*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- MAHLERT, Bettina (2014), Talcott Parsons: A Sociological Theory of Action Systems, in *Traditions of Systems Theory* (ed. Darrell P. Arnold), London – New York: Routledge, 202–219.
- PARSONS, Talcott (1991), A Tentative Outline of American Values, in *Talcott Parsons: Theorist of Modernity* (eds. Roland Robertson and Bryan S. Turner), London: Sage, 37–65.
- PARSONS, Talcott (1999), Order and Community in the International Social System, in *The Talcott Parsons Reader* (ed. Bryan S. Turner), Oxford: Blackwell, 237–252.
- PEACOCK, Howard (2011), Two Kinds of Ontological Commitment, *Philosophical Quarterly* 61: 79–104.
- POUVREAU, David (2014), The Hermeneutical System of General Systemology: Bertalanffian and Other Early Contributions to Its Foundations and Development, in *Traditions of Systems Theory* (ed. Darrell P. Arnold), London – New York: Routledge, 84–137.
- TAMÁS Gáspár Miklós (1994), Búcsú a jobboldaltól?, in *Másvilág. Politikai esszék*, Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- TUOMELA, Raimo (2013), *Social Ontology: Collective Intentionality and Group Agents*, New York: Oxford University Press.